

رویدادی سترگ در

پژوهش های ایران شناسی

فرهنگ سغدی - فارسی - انگلیسی

تألیف دکتر بدرالزمان قریب

انتشارات فرهنگان، تهران ۱۳۷۴

انتشار نخستین فرهنگ زبان سغدی را بهراستی باید رویدادی سترگ در پژوهش های ایران شناسی به شمار آورد، زیرا این نخستین بار است که در جهان، فرهنگی جامع و سه زبانه (سغدی - فارسی - انگلیسی) در دسترس شیفتگان فرهنگ و ادب ایران قرار می گیرد. این اثر حاصل بیست سال جستار کاوشگرانه استاد دکتر بدرالزمان قریب است که «با دلی گرم و منش عاشقانه، شبان و روزان کوشیده»^۱ تا این گنجینه را فراهم آورد و همچون ابنزاری مهم در پژوهش های زبان شناسی به پژوهندگان و فرهنگ دوستان یاری دهد.

زبان سغدی یکی از شاخه های زبانی ایرانی میانه شرقی است و ایرانیان در بخش بزرگی از شمال خاوری ایران، آسیای میانه، از دریای سیاه تا چین، حدود سیزده قرن بدین زبان تکلم می کرده اند و اکنون نیز گویش یغناپی در دره زرافشان تاجیکستان، رگه هایی از زبان سغدی را در خود نگاه داشته است.^۲

ادبیات سغدی نیز امروز گنجینه ای عظیم در پهنه دوره میانه ایرانی به شمار می رود. نخستین دستنوشته های سغدی در آغاز سده حاضر در تورفان چین کشف گردید. آثار مزبور در کتابخانه ای واقع در غارهای هزار بودا تا ۹۰۰ سال پنهان مانده بود و پیدایی آن باعث ارائه گنجینه

۱. برگرفته از یک دستنوشته مانوی، رک.

Boyce, *A Reader* . . . , Acta. Iranica 9, Text r.

۲. درباره زبان سغدی و شاخه زبان های خاوری ایران، رک. ای. ام. آرانسکی، مقدمه فقه الله ایرانی، ترجمه کریم کشاورز، تهران ۱۳۵۸، ص ۱۹۶-۲۰۴؛ نیز درباره زبان یغناپی، رک. همین کتاب، ص ۳۲۸.

فروتنکی ستغلی

ستغلی فلوریس ایتالیسی

بیمار کو اولاد قویب

۶۶۴۳

اصوليات غضني و نوييكي ستغلي شند. دوتتو ژنده ملي ستغلي پس انار كلفني، بي كلفني خنا و ملو و معزو و ملي
بنوركي باباويسن ايتدين بيرلین و لوتنيك و ايتنظال يافتن.
نام ستغلي (dysuria) كه هم بهر ياي و هم بهر نوم اطلاق مي كرده و در ستغلي خسته ملي دلا و بوش و
خشبا يا زطا آلوده است. كور نشن در شهم و ابا ناعلي تخت جنشيد نتيه نكاه و مردی ستغلي بر ده يوار
بايكلان قصير نشن كور يوده است. دوزن ژنده ملي اول ستغلي انار جلاله هم نشن دونه ياده و حتى دور انگار
هر و دوت انار ستغلي بنسن روكور كور نه ميانقني آن «Serratias» است. دور روزيكلار سلطانقني نتيه نام ستغلي
دور كسيه ملي با نتيه آلوده و جنو و قلم و شهم ياي زي سلطانقني ذكر كور يوده است.
ستغليان دور و غرا و موي پيش انار مسجج دور و حرقند و دوزن را نخلان سگن كور ياناد و دور انار و نه ستغلي هم م.
چونكه ميان آمد و ياد و ستور در يا (داور و الا لاه) در انار آن خود نشن كور نند و مصصا يه ايجني هما سگليان و
خو را زو ميان نشنيد. انار سگله ۶ جان ۴ پيم نتيه تا مع مه خن نشيلايان كور ياناد. آنان پس انار تالانش اسك كند و و
تا ناراج شهم سجر قند هم كور ستغليان به بهر يي خطاور كور چي بيان و دور مستعر جلا و ابير شهم به دلا و ستغلي
بانار كلفني رو ي آلوده نند. جلا و ابير شهم دور روزيكلان مئاشور و حتى به سز با يافتن چندان كور ۱۶۶ پيم م.
نخستين كوا و انار چيني به هر زو ملي خوار ملان و ستغلي. بلنا و كفاان ستغلي دور ايبين عصر به دور يار چيني
مسو و نشن دور يكي تحفي كلفني و هر دوتلار غريب به ياد و ستغلي مي برد اختلد. البته نشن كور نه آنان هم ستغلي خطاور

و بلاختر بودند؛ از خاور البریشم چینی به سوی بلاختر (روم و یونان) راه یافت و از بلاختر نیز هنر یونانی به ایرانی به خاک چین می رسید. آثار هنری ایران چون فرش، پارچه، سنگ های قیمتی و غیره از همین راه به چین می رسید و البریشم چینی در ایران به گونه زرینت در می آمد و دوباره به دریای چین راه می یافت.^۵

در این هنگام شهرهای بلخ، کاتختر، فرغانه و بخارا ژرفی عظیم یافت و آیین بودا در میان دولت شهرهای شرقی و شمالی گسترش پیدا کرد. با این حال، در سده های نخست میلادی، رنگهایی از آیین زردشتی، مانوی و مسیحی را نیز در آن سرزمین می توان مشاهده کرد. در این دوره، هنر سغدی نیز بسیار شکوفا شد و میراث ارزشمنی از آثار هنری اعم از تندیس ها، دیوارنگارها، گچ بری ها، ظروف سفالین و زرین، برجای مانده است.^۶

سغدیان به آیین های خورشید، سخت دل بسته بودند. به همین سبب، آثار سغدی بهت گسترده ای از دیات این خطه از جهان را تشکیل می دهد. متون بودایی، مانوی، مسیحی، یزیدیان سغدی، بر غنای ادبی این زبان افزوده است. آنان حتی واژه های سغدی، به مانوی تألیف کرده بودند که امروز تنها چند برگ آن باز مانده است. شگفت آن که در میان آثار سغدی، یکی از کهن ترین نمونه های شعر فارسی نیز به خط مانوی یافت شده است.^۷ از سویی، زبان سغدی تا سده های میانی میانجی جلای البریشم به شمار می رفت.

۶۳۵

کشف چند برگه از روایت سغدی رسقم خوردنشانگر آن است که برخی از داستان های حماسی ایرانی (نخله نامه) به این زبان نیز گردانده شده بود. حتی نگاره رسقم بر رخس و سیلوش نیز در دیوارنگارهای پنجیکند، باز مانده است.

افزون بر هنر و زبان سغدی، با نخستین تازش اعراب، به بلورالیه شهر در زمان حکومت معاویه آغاز گردید. در سمرقند کشتاری عظیم در گرفت و سمرقند در ۷۰۵ تا ۷۱۵ م، بخارا و سمرقند تسخیر شد. از سده یازدهم میلادی، به سده نفوذ زبان عربی، فارسی و ترکی، سیور نالویدی، زبان سغدی را اشغال بخشید، چندان که امروز زبان سغدی در شمار زبان های خاموش است و تنها یک گویش دور افتاده در دره رود زرافشان، باز مانده این فرهنگ در خشان است.

آثار شکوهمند زبان سغدی عبارت اند از: ناله های باستانی، متون بودایی، دستنوشته های مانوی و مسیحی، اسناد کهنه، کتیبه ها، سکه ها و سنگ نبشته های شمال پاکستان. از جمله آثار زیبا و ارزشمن آن زبان، متون مانوی، به ویژه معین توصیف بهشت مانوی، حکایات سغدی (همچون

B. Charib, «Source Materials on Sogdiana», *Bulletin of the Iranian Culture Foundation*, 11, 1973, pp. 67-87.

۵۵ رک، فرهنگ سغدی، ص ۱۱۲-۱۱۳.

۶ رک، نخله نامه، ترجمه و تالیف، مرکز نشر دانشگاه تهران، ۱۳۴۲ م. ص ۱۱۲-۱۱۳.

7. W. B. Henning, «Iranian Pictorial Manuscripts from the Time of Rostam», in *Acta Iranica* 165, Leiden 1977, pp. 599-594.

۸ رک، دیوارنگارهای فریب، «رسقم دور و دیات سغدی»، مشاهده ضلای، ص ۱۱ تهران، ۱۳۴۶ م. ص ۱۳۴-۱۳۵.

SOGDIAN DICTIONARY

Sogdian - Persian - English

سغدی
فارسی - انگلیسی

B.Gharib

FARHANGYAN PUBLICATIONS

۶۳۶

حکایتی از پنجاهتتره یا کلیله و دمنه، داستان زایش بودا^۱ و حکایات تمثیلی و زیبای مسیحی را می‌توان نام برد.

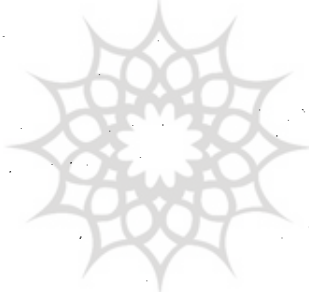
از واژه‌های زیبای سغدی که امروز در زبان فارسی بازمانده می‌توان واژگان زیر را نام برد: بُت، فرخار، پردو، کشاورزی و غیره.

کتاب فرهنگ سغدی دارای دو مقدمه فارسی و انگلیسی و سه بخش است: بخش اصلی واژه‌نامه، واژه‌یاب فارسی و انگلیسی. دیباجه فرهیخته مؤلف، اطلاعات گسترده‌ای درباره پیشینه تاریخی، مآخذ، آثار مکتوب، خط و الفبای سغدی، و دستگاه صوتی این زبان به دست می‌دهد. در این اثر، برای نخستین بار در جهان، آوانوشت واژگان سغدی در کنار حرف‌نوشت آمده است. فرهنگ کلاً دارای حدود ۱۲۰۰۰ مدخل می‌باشد. در برابر هر مدخل، نماد خطی، آوانوشت، گونه(های) املائی، نکات ریشه‌شناختی، نکات دستوری، ارجاعات، معنای فارسی، انگلیسی، و مآخذ آمده است.

آرایش و حروفچینی کتاب بس ستودنی است، چه با همیاری حدود ده تن از ویراستاران و کارپردازان نرم‌افزار و داده‌پرداز می‌فراهم آمده است. با اینحال، در جای‌جای، خالی از اشتباهات چاپی نیست که البته با توجه به حجم سترگ اثری ششصدصفحه‌ای در قطع رحلی، با برخی نشانه‌های نوشتاری نامأنوس، چندان شگفت‌آور نیست. در دیباجه فارسی، کاربرد برخی واژگان

چندان زبینه اثری درخشان چون فرهنگ سغدی نیست. از جمله، کاربرد واژه «استپ» به جای «جلگه»، «لیست» به جای «فهرست یا سیاهه»، «ژنرال» به جای «اسپهد»، «کانال‌کشی» به جای «زه‌کشی» و غیره. ضمناً تلفظ یونانی «آنتونیوکوس» (ص چهارده) ظاهراً به گونه «آنتونیوخوس» بهتر است. به گمان نگارنده، آوردن نمونه‌های کوتاه متون به خط سغدی، مانوی و سریانی با حرف‌نوشت و آوانویسی در دیباچه، چندان بی‌مناسبت نبود. چه راهنمای بسیار ارزنده‌ای بود برای پژوهندگان و دانشجویان زبان‌شناسی ایرانی تا مستقیماً با اصل دست‌نوشته‌های سغدی آشنا گردند.

در پایان، باید یادآور شد که فرهنگ سغدی با آن همه ابعاد گسترده، اثری بی‌بدیل در پهنه پژوهش‌های ایران‌شناسی در دهه اخیر است و همچون گوهری درخشان سال‌های متمادی در عرصه زبان و ادب فارسی خواهد درخشید. انتشار این فرهنگ بی‌تردید در پژوهش‌های زبان‌شناسی و ادبی تحولی پدید خواهد آورد و گره بسیاری از واژگان ناخوانده و مهجور در شعر و ادب پارسی را خواهد گشود. برای مؤلف دانشمند آرزوی بهروزی روزافزون کنیم با یاد آوردن این نکته که سرانجام، سپاس این همه مشقت را چگونه توان گزارد؟

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 یادآوری

با ارسال این شماره مجله، دو شماره است که از موعد تجدید اشتراک تعدادی از مشترکین می‌گذرد. با این‌که چند ماه است از پایان دوره آبونمان گذشته است، هنوز مشترکان وجه آبونمان خود را نفرستاده‌اند و مجله مرتب برایشان فرستاده شده است.

از این گروه مشترکان - که تعداد قابل توجهی هستند - انتظار داریم اگر به مجله علاقمند هستند حق اشتراک خود را بپردازند.